

BİD'AT EHLİNDEN HADİS RİVAYETİ KAPSAMINDA MİHNE SÜRECİNİN CERH VE TA'DİLE ETKİSİ

Ataullah ŞAHYAR*

Özet

Mihne sürecinde "Kur'an mahlûk değildir" demediği veya halku'l-Kur'an meselesinde görüşünü açıklamayıp tevakkuf ettiği için, güvenilir râvilerin, hadisçiler tarafından haksız yere cerh edildiği ve hadislerinin terk edildiği yönünde bir iddia bulunmaktadır. Buna karşılık usul-i hadis eserlerinde ehl-i bid'atten hadis rivayetine imkân veren bir yaklaşım söz konusudur. Öte yandan mihne sürecinde halku'l-Kur'an hususunda Ahmed b. Hanbel gibi çok net bir karşı duruş sergilemeyen, bu fikri kabul ettiğini söyleyen pek çok râvinin rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'ye intikal etmiştir. Bu durum, halku'l-Kur'an düşüncesini kabul eden râvilerin bu nedenle cerh edildiği ve rivayetlerinin terk edildiği iddiasını zayıflatmaktadır.

Anahtar kelimeler: Halku'l-Kur'an, mihne, râvi, muhaddis, cerh ve ta'dil.

Abstract

Within the Scope of Hadith Transmission from People of Heresy the Effect of Mihna on the Jarh-Ta'dil

There is a claim that trustworthy transmitters were impugned and their transmissions were abandoned since they did not hold the doctrine that "Qur'an was not created" or suspended the judgment on the issue. However, there is an approach in the hadith methodology which allows the transmission from people of heresy. On the other hand, reports of many transmitters who did not uphold an exact stance against the doctrine of creativeness of Qur'an during the Minha process unlike Ahmad b. Hanbal and accepted the idea were managed to get in Canonical Works. This situation undermines the claim that the transmitters who accepted the doctrine of creativeness of Qur'an were impugned and that their narrations were abandoned.

Keywords: The Creativeness of Qur'an, Mihna, transmitter, muhaddith, Jarh-Ta'dil.

---

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Hicri üçüncü asrın başlarında Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) başta olmak üzere pek çok muhaddisin Mu'tezile ve Cehmiyye fırkalarının itikadî görüşlerini benimsemiş olan Abbâsî yönetimi tarafından halku'l-Kur'ân meselesinde şiddetli bir şekilde imtihana tabi tutulduğu süreç "mihne" diye tabir edilmektedir. Me'mun, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde, hicrî 218 yılından itibaren başlayan bu süreç, genelde dönemin Sünnî ulema kitlesini, özelde de muhaddisleri inanç ve fikir yönünden derin bir sarsıntıya uğratmış ve onları kendi içinde bölünmeye sürüklemiştir. Bu sarsıntı ve bölünmeleri değerlendiren bazı ilim adamları, söz konusu süreçte hadisçilerin birbirleri hakkındaki bir takım ifadelerini cerh ve ta'dilin bir parçası olarak değerlendirebilmişlerdir. Bu değerlendirmenin bir sonucu olarak da Mihne sürecinde Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul ettiği veya biraz esnek davranarak konuyla ilgili görüşünü net açıklamayıp tevakkuf ettiği ya da ifrat ve tefrite kaçmadan gerçekleri söylediği için bazı âlimler, muhaddisler, kadılar ve güvenilir kabul edilen râvilerin, başka hiç bir kusuru olmasa da cerh ve ta'dil yetkisini tekelinde bulunduran muhaddisler tarafından kıyasıya cerh edildiğini, bu kimselerin haksız yere rivayetlerinin terk edildiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta mihne sürecinden sonra yazılan cerh ve ta'dil eserlerinde ilim ehli olan birçok kimsenin "ideolojik hadisçiliğin kurbanı" olarak mecruh râviler diye kayıtlara geçirildiğini belirtmişlerdir. Bu durumda Hz. Peygamber'den bize intikal eden hadislerin/sünnetin sübutunda/tesbitinde vazgeçilemez bir metot olarak uygulanagelen "cerh ve ta'dil" ilminin, mihne sürecinden oldukça ciddi bir biçimde etkilenmiş olduğu kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, bir muhaddisin rivayet ettiği hadisin kabulü veya reddinde onun Mihne sürecinde takındığı tavır, adeta bir ölçü/kıstas haline gelmiştir. Bu nedenle cerh ve ta'dil eserlerinde haksız yere cerh edilenler hakkındaki bilgileri değerlendirirken, bahsi geçen tarihi vakalar göz önünde bulundurulmalıdır. Mecruh olduğu ileri sürülen kimseler hakkında sarf edilen ifadelere ihtiyatla yaklaşılmalı, diğer bir deyişle bu değerlendirmeler pek ciddiye alınmamalıdır. Zira bu bakış açısına göre, mihne süreci ve sonrasında kaleme alınan hadis kaynakları da üslubu, tasnifi ve gayesi itibarıyla söz konusu süreçten etkilendiği için onları değerlendirirken de mutlaka o

tarihi süreçte yaşananlar dikkatlerden kaçmamalıdır.¹

Bu iddianın doğru olması halinde, beraberinde bazı vahim sonuçlar getireceği, on dört asrı aşkın bir süredir Hz. Peygamberi örnek alma ve dini doğru öğrenme bakımından önemli rol üstlene gelen hadislerin otoritesine gölge düşüreceği aşikârdır. Zira bu yaklaşım, zihinlerde hadis ilmine duyulan güveni sarsıcı bir takım izlenimler bırakmaktadır.

Birincisi, hadis ilminin önemli bir kısmını oluşturan cerh ve ta'dil kaynaklarında râvilerle ilgili yapılan değerlendirmelerin sanki salt ideolojik yaklaşımlarla oluştuğu, sadece mihnedeki duruşa bağlı olup gerçekleri tam olarak yansıtmadığı mesajını vermektedir.

İkinci bir husus da hadisle ilgili kaynak eserlerin çoğu mihne sürecinden sonra ortaya çıktığı için, günümüze intikal etmiş hadis eserlerine, dolayısıyla bütün hadislere olan güven sarsılmış olmaktadır. Öte yandan Müslümanların itimad ettiği sahih hadis kaynakları dışında da Hz. Peygambere ait hadislerin/sünnetin var olduğu şüphesine zemin hazırlamaktadır.

İşte bu noktada, tehlikeli intibalara zemin hazırlayacağı âşikâr olan söz konusu yaklaşımın yeniden tetkik edilmesinin zarureti ortaya çıkmaktadır. Mihne sürecindeki bölünme ve kırgınlıklar, objektiflik gerektiren cerh ve ta'dil değerlendirmelerine ne ölçüde yansımıştır? Bu süreçte ilim adamlarının birbirleri hakkında kullandığı bazı ifadeler gerçekten "cerh" ya da rivayeti terk anlamında mıdır? Halku'l-Kur'an gibi, Ehl-i Sünnet'e göre "bid'at" olan bir düşünceyi benimseyenin rivayeti terk edilir mi? Bir başka deyişle, hadisçiler ehl-i bid'atten hadis almamışlar ve böylece ideolojik davranmışlar mıdır?

1 Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mes'eletü halki'l-Kur'an ve eseruha fi sufûfi'r-ruvâti ve'l-muhaddisîn ve kütübi'l-cerhi ve't-ta'dil*, Mektebetü matbu'âti'l-İslâmiyye, Beyrut, ts., s. 10; Mustafa es-Sibâ'î, *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşr'i'l-İslâmî*, Riyad 2000, s. 164; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999, ss. 71-74; Hüseyin Hansu, "Mihne Sürecinin Hadis İlimleri Üzerindeki Etkileri", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012, s. 179-180. Ayrıca konuyla ilgili bk. Nuri Tuğlu, "Mihne Dönemi Tartışmalarının Hadis Rivayetini Yansıması: Buhârî Özelinde Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, c. 8, sayı: 23, ss. 153-169; Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012, ss. 154-171; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis (İlk Üç Asır)*, Emin Yayınları, Bursa 2006, ss. 362-373.

Kuşkusuz bu gibi soruların cevaplandırılması için iki ayrı kaynak grubunu, farklı açılardan tetkik etmek gerekmektedir:

Birinci kaynak grubu hadis usulü eserleridir. Hadisçilerin ehl-i bid'atten hadis rivayeti konusundaki yaklaşımlarının gözden geçirilmesi, halku'l-Kur'an inancını benimseyen râvinin mecruh olup olamayacağını da ortaya koyacaktır.

İkinci kaynak grubu ise yazıldıkları günden bu yana otoritesini kaybetmeyen *Kütüb-i Sitte*'dir. Zira hadis eserleri denince ilk akla gelen ve hadis ehlini en iyi şekilde temsil eden kaynaklar *Kütüb-i Sitte*'dir. Bu çerçevede şu soru sorulmalıdır: "*Kütüb-i Sitte*'de halku'l-Kur'an inancını benimsemiş râvilerden hadis alınmış mıdır? Yoksa bu râviler bütünüyle terk mi edilmiştir?" *Kütüb-i Sitte* bu açıdan gözden geçirildiğinde, halku'l-Kur'an düşüncesini benimseyen râvilerin terk edilip edilmediği oldukça net bir biçimde ortaya çıkmış olacaktır.

Şu var ki, "Halku'l-Kur'an" meselesinin özü ve tarihi arka planı gibi mevzular da önem arz etmekle birlikte bunlara değinilmeyecek, sadece cerh ve ta'dil uygulamasında söz konusu fitnede takınılan tavrın muhaddisler tarafından bir cerh-ta'dil kriteri kabul edilip edilmediği üzerinde durulacaktır.

1. Bid'at Sahibinden Hadis Rivayeti

Hadisçiler, bid'at sahibi râvi kavramıyla, râvinin Kaderiyye, Hariciyye, Rafiyye, Şia, Mürcie vs. gibi Ehl-i Sünnet itikadı dışında bir görüşü benimsemesini kastetmişlerdir. Bid'at ehlinin olmanın hadis rivayeti için bir kusur sayılıp sayılmayacağı, bu râvilerin aktardığı hadislerin delil olarak kabul edilip edilmeyeceği, onlardan hadis rivayet edilip edilemeyeceğini değerlendirmişlerdir. Bid'at ehlinin kâfir ya da fasık olup olmadığını tartışmışlardır. Neticede geçmişten zamanımıza kadar hadisçilerin bu konudaki görüşleri genel olarak dört guruba ayrılmıştır.

1. Bir grup hadisçiye göre, bid'at ehli itikadî sapmalara girdiği ve ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaştığı için kâfir olmuştur ve bunlardan hadis rivayet edilmez. Bu grubun başında Muhammed b. Sîrîn

(ö.110/728),² İmam Malik (ö.179/795),³ Ebû Bekir b. Ayyâş (ö.193/808),⁴ Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/813)⁵ ve Humeydî (ö.219/834) gibi ünlü muhaddisler gelmektedir. Bu hadisçilerin en önemli gerekçesi, bid'at ehli bazı râvilerin kendi mezhepleri lehine hadis uydurmuş olmalarıdır.⁶

2. Bir diğer görüşe göre mezhebi lehine yalancılığı caiz görmeyen bid'at ehlinin rivayeti kabul edilir. Bu görüşü kabul edenlerin başında Süfyân es-Sevrî (ö.161/777), Yahya b. Said el-Kattân (198/813), İmam Şafi'î (ö.204/819)⁷ ve Ali b. el-Medîni (ö.234/848) gelmektedir.⁸ Bu görüşü beyan edenler, dikkat edilmesi ve kaçınılması gereken asıl hususun "hadis uydurmacılığı" olduğu fikrini ortaya koymuşlardır.
3. Muhaddisler arasında en yaygın olan görüş ise, mezhebinin davetçisi olmayan bid'at ehlinin rivayet ettiği hadislerin delil olarak kullanılabilmesi ve onlardan hadis rivayet edilebileceğidir. Ancak mezhebinin propagandasını yapan bid'atçinin hadisleri ile ihticac olunmaz ve kendisinden de hadis rivayet edilmez. Bu görüşü savunanların başında Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gelmektedir.⁹ Mezhep propagandisti olup olmamanın ölçü kabul edilmesinin arkasında yatan

2 İbn Sîrîn konuyla ilgili şöyle demiştir: "Hadis dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin" ve "önceleri insanlar isnad sormazlardı, ne zaman ki fitne vuku buldu o zaman isnad sormaya başladılar. Böylece Ehl-i Sünnetin hadisini naklettiler ve ehl-i bid'atın hadisini terkettiler." bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*, Beyrut 1409/1988, ss. 121-122.

3 O, "İnsanları bid'atine davet eden bid'atçiden hadis alınmaz" bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 116; "Kaderiyye'den hadis alınmaz", "kimden hadis alacağına dikkat et" (bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 124) demiştir.

4 O, sırf mezhebinden ötürü Fıtr b. Halife'den (ö.155/771) hadis rivayet etmeyi terk ettiğini ifade etmiştir. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 123.

5 Kaderiyye'ye ait görüşleri naklettiği için Said b. Ebi Arube'den hadis almayı azaltmıştır bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 123.

6 Örneğin, Hâricî fırkasına mensup olup daha sonra bid'atından dönen bir şeyh "bu hadisleri kimden aldığınıza bakın. Biz (zamanında) benimsediğimiz fikirlerimizi hadis haline getirirdik" demiştir. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 123.

7 Rafiziler'de mezhebi lehine yalancılığı helal sayan Hattâbiyye kolu hariç, ehl-i bid'atın şahadetinin kabul edileceğini söylemiştir. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 120.

8 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 120.

9 *Aynı eser*, s. 121.

ana fikir de yine mezhebi lehine hadis uydurma vakiasına karşı önlem almaktır.

4. Bu husustaki bir başka görüş de te'vil yoluyla ister fıska düşmüş olarak kabul edilsin, isterse küfre düşmüş olsun bid'at ehlinin rivayetlerinin mutlak surette kabul edileceğidir.¹⁰

İlk bakışta birbirinden farklı gibi görünen bu yaklaşımların aslında, "hadis uyduran râviden uzak durma" ortak paydasında birleştiği rahatlıkla görülmektedir. Dolayısıyla bid'atin bir cerh sebebi sayılması mutlak bir ölçü olmamakta, râvinin "yalancı" olması ya da "hadiste yalanı caiz addetmesi" ile kayıtlanmaktadır. Nitekim bid'atu'r-râvi, metâin-i aşera olarak bilinen on cerh sebebi arasında adaleti zedeleyen tenkid noktalarının en hafifidir. On tenkid noktası şiddetliden hafife doğru sıralandığında ise bid'atu'r-râvi, dokuzuncu sırada hemen sû-i hıfzdan önce gelir. Dolayısıyla ehl-i bid'at olarak adlandırılan bir fırkaya mensubiyet, râvinin rivayetini terk etmeyi gerektiren ağır bir kusur ya da tek başına yeterli bir cerh sebebi değildir.¹¹

Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşü de muhaddislerin anlayışına göre ilke olarak sahibini küfre düşüren bid'atlerden biridir. Fakat hadisçiler bu ağır değerlendirmelerine rağmen, Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul eden râvilerin naklettiği hadisleri hiç tereddüt etmeden rivayet etmiş ve kabul etmişlerdir. Başlangıçta çelişki gibi duran bu yaklaşımın iki sebebi vardır:

En önemlisi tarih kaynaklarından da açıkça anlaşıldığı gibi, Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini Ehl-i Sünnet anlayışına sahip hiçbir muhaddis ve râvi, Mutezile gibi inandığı için kendi isteğiyle kabul etmemiş ve söylememiştir. Halku'l-Kur'an inancını benimsediğini söyleyen muhaddislerin bu yöndeki ifadeleri, dönemin yöneticileri tarafından tehdit, işkence, hapis ve hatta ölüme varıncaya kadar ağır cezalar ve baskılar sonucu zorla alınmıştır. Oysa malum olduğu üzere, zorla ve baskıyla söylenen açık küfür ifadesi bile

---

10 Hatîb, *el-Kifâye*, s. 121.

11 Bid'at ehlinden hadis rivayeti hakkında daha detaylı bilgi için bk. Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbu İhtilâfi'l-Muhaddisîn*, Dâru's-Saûdiyye, Cidde 1407/1987, c. 2, ss. 483-514; Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, *Kütüb-i Sitte'den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti Metodolojik Anlam ve Yorum*, İstanbul 2011, ss. 210-216. Ayrıca konuyla ilgili yapılan tezler için bk. Yusuf Güneş, *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerin Değeri*, 1999, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü; Zehra Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, 2007, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kur'an nassıyla mazur görülmüştür.¹² Dolayısıyla mihne sürecinde verdiği ifadelerde muhaddislerin tamamı usûlen mazur kabul edilmiş olmalı ve bu süreçte söylediğinden ötürü hiç birinin hadisi terk edilmemelidir. Bu durumda onların hiç biri mihne imtihanında Halku'l-Kur'an inancına "evet" dediği için cerh edilmemelidir. Nitekim usulen bu istikamette seyretmesi gereken sürecin, ilim adamlarının ifadeleri dikkatle incelendiğinde, uygulamada da aynı istikamette olduğu görülür.

Hadisçilerin gerek halku'l-Kur'an inancı konusunda gerekse diğer bid'at fikirler hakkında "küfür" terimini kullanmaları da doğru değerlendirilmesi ve yorumlanması gereken bir husustur. Hadisçilerin "küfür" olarak addettikleri bir fiili işleyen bir râviden hadis rivayet etmeleri, ancak bu doğru yorumlama ile anlaşılabilir. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere, muhaddisler, ilke ve prensip olarak Kur'an'ın yaratılmış olduğu inancının, sahibini küfre götüren bid'at kapsamında olduğunu kabul etmişlerdir. Fakat onlar bu düşüncüyü gerçekleştiren muayyen her hangi bir şahıs hakkında "kâfir" hükmünü vermemiştir. Zira fiilin, küfr fiili olması farklı bir şey, o fiili işleyenin kâfir olması farklı bir şeydir.¹³

Selefin "küfür" kavramını, imanın zıddı ve sahibini "kâfir" eden anlamı dışında kullanmalarına dair Buhârî de *el-Camiu's-sahih*'in İman bölümünde *كفر بعد كفر* yani "Küfrün birden fazla anlamı olması" diye bir konu başlığı açmış, küfür kelimesinin bazı hadislerde imanın zıddı anlamı dışında da kullanıldığını ispat etmeye çalışmıştır.¹⁴ Dolayısıyla hadisçilerin bid'at ehlinin fikir ve inanışları hakkında "küfür" terimini kullanmaları, onları adaletin başlıca ilkesi olan "İslam" sıfatından uzak addetmeleri anlamında değildir.

Unutulmaması gereken bir diğer husus da aslında her grubun, muhaliflerini bid'atçı hatta daha da ileri giderek zaman zaman kâfir olduğunu iddia etmesidir. Bid'atin gerçekten bir küfür ve rivayetin reddedilmesini gerektiren bir durum olarak kabulü mümkün de değildir. Bu çerçevede İbnü'l-Medîni'nin "Basralıları Kaderilik, Kûfelileri Şiilik sebebiyle terk edecek olur-

12 Âl-i imran, 3/28; en-Nahl, 16/106.

13 İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el-Harrânî, *el-Müstedrek 'alâ Mecmu'i fetâvâ Şeyhu'l-İslâm*, tahk.: M. b. Abdurrahman b. M. b. Kâsim, yy., 1418, c. 1, ss. 139-140.

14 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1981, Buhari, İman 21.

“sam bütün kitapları harap etmiş (hadis ilmini yok etmiş) olurum” demesi anlamlıdır.¹⁵ Aynı düşünce Yahya b. Said el-Kattan tarafından da ifade edilmiş, muhtelif fırkalara mensubiyetin asıl cerh sebebi olmadığı ortaya konmuştur.¹⁶

2. Halku'l-Kur'an İnancını Kabul Eden Râviler

Halku'l-Kur'an fikri daha erken bir dönemde ortaya çıkmış olmakla birlikte, Abbâsî Halifelerinden Me'mûn'un, bu fikri resmen benimsemesinin ardından hicri üçüncü yüzyılın ilk yarısında dayatılan bir düşünce olmaya başlamıştır. Me'mun, dönemin muhafazakâr ulema kitesinin bu konuda teker teker sorguya çekilmesini emretmiş, bu sorgulamalar Bağdâd, Basra, Kûfe, Şam, Mekke, Medine, Mısır, Tirmiz, Kayrevan ve İfrikiyye gibi İslam coğrafyasının belli başlı merkezlerinde eş zamanlı olarak uygulanmıştır.¹⁷ Fakat valilerin halifeye olan sadakatine ve bölgedeki ulemanın şöhretine bağlı olarak her bölgede uygulama şekli farklı olmuştur. Abbâsî hilafet merkezi Bağdâd ve çevresindeki bölgelerde bu uygulama en sert ve katı bir şekilde İslam tarihine kara bir leke olarak geçecek tarzda yürütülmüş, bu süreçte hapis, işkence hatta ölümle sonuçlanan şiddet olayları yaşanmıştır. Diğer bölgelerde ise mihne uygulaması daha hafif bir seyir izlemiş, baskı, tehdit, şahitlikten azletmek gibi ulemanın toplum içerisindeki itibarını düşürmeye yönelik boyutlarla sınırlı kalmıştır.¹⁸

Kaynaklarda belirtildiğine göre, dönemin halifesi Me'mûn'un, valilere gönderdiği, “halk nezdinde muteber, şöhretli ve Sünni anlayışa sahip kadı, fakih ve muhaddislerin Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı hususunda sorguya çekilmesi ve alınan sonucun kendisine bildirilmesini istediği” mektupla mihne süreci fiilen uygulamaya konulmuştur. Me'mun Rebiyülevvel 218/Mart 833 yılında Bizans seferi için Tarsus'a doğru hareketi sırasında Bağdâd valisi İshâk b. İbrahim'e mektup gönderir. Mektubunda, halife olarak Allah tarafından kendisine bir takım görevler verildiğini ve kendisinin

---

15 Hatib, *Kifâye*, ss. 128-129.

16 Bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî tavâdîhi Nuhbetü'l-fiker*, tahk.: Nuruddin Itr, Dimaşk 1414/1993, s. 100.

17 Bk. Mehmet Ümit, “Mihne Uygulamaları ve Hanefiler”, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012, ss. 75-76.

18 Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *DİA*, c. 30, ss. 26-27.

de bu görevleri yerine getirmek bağlamında böyle bir uygulamayı lüzumlu gördüğünü anlatır. Akabinde halkı küçümseyen bir üslupla devam eden mektubunda, Kur'an'ın yaratılmış olduğu yönünde kendi görüşlerini savunur. İlk aşamada Ebû Müslim Müstemlî (224/838), Muhammed b. Sa'd el-Vakidî (ö.230/814), Yahyâ b. Ma'în (ö.233/847), Ebû Hayseme Zühey b. Harb (234/848), İsmail b. Dâvûd (ö.?), İsmail b. Ebî Mes'ûd (ö.?) ve Ahmed b. İbrahim ed-Devrakî (246/860) olmak üzere yedi kişinin sorgulanmasını ve onların verdiği cevapların da kendisine rapor edilmesini istemiştir. Sorguya çekilenlerin hepsi halifenin istediği doğrultuda cevaplar vermişlerdir. Bir rivayete göre mihne sürecinde ilk sorguya çekilen Bağdâd'ın en meşhur muhaddislerinden Affân b. Müslim (ö.220/835) olmuş, kendisi, devlet ve toplum nezdindeki mevki itibarıyla diğer sorguya çekilenler gibi hakaret ve işkenceye maruz kalmadan, Kur'an'ın mahlûk olmadığını açık bir ifade ile söylediği halde, sadece devletten aldığı maaşından olmakla paçayı kurtarmıştır.¹⁹

İlk tatbikatı kazasız belasız bir şekilde başarıyla tamamlayan Me'mun, aldığı sonuçtan oldukça memnun olmuş ki, daha sonra İshâk b. İbrahim'e ikinci bir mektup göndermiştir. Bu mektupta da Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Muhammed b. Nûh (ö.218/833), Kuteybe b. Sa'îd (ö.240/854), Sa'dûyeh diye meşhur olan Sa'îd b. Süleyman ed-Dabbî (ö.225/839), Ebû Ma'mer el-Katî'î (ö.236/850) ve Ebû Nasr et-Temmâr (ö.238/852) gibi ünlü muhaddisler başta olmak üzere halkın itibarını kazanmış ulemadan toplam yirmi altı kişinin adı verilmiştir. İshâk b. İbrahim'den ilk defada olduğu gibi bu kişilerin de sorguya çekilmesi, Kur'an'ın mahlûk olduğu yönündeki kendi görüşünü kabul etmeleri için baskı yapılması ve alınan ifadelerinin kendisine bildirilmesi istenmiştir. Bu yirmi altı kişiden Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nûh, Seccâde lakaplı Hasan b. Hammâd el-Bağdâdî (ö.241/855) ve el-Kavârîrî (ö.235/849) hariç, diğerleri yoğun baskı, tehdit ve ağır işkencelere dayanamayarak kerhen de olsa bir şekilde Halifenin istediği istikamette Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini kabul etmiş ve serbest bırakılmışlardır.²⁰

Tabakat ve tarih kaynaklarının verdiği bu bilgilerden anlaşılıyor ki, ilim

19 Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd ve züyûluhu*, tahk.: Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1417, c. 12, ss. 270-271.

20 Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, tahk.: Dâru't-turas, Beyrut 1387, c. 8, ss. 634-635; İbn Tayfûr, Ebu'l-fadl Ahmed b. Ebî Tâhir, *Kitab Bağdâd*, tahk.: es-Seyyid 'Izze el-Attâr el-Huseynî, Mısır 1423/2002, s. 183; Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, tahk.: Dâru't-turas, Beyrut 1387, c. 8, s. 634.

ve hilafetin merkezi kabul edilen Bağdâd ve çevresindeki bölgelerde başta muhaddisler olmak üzere döneminin önde gelen tanınmış ilim ehli, mihne sürecinde yönetimin baskısına boyun eğmek zorunda kalmış ve Kur'ân'ın yaratılmış olduğu fikrini istemeyerek de olsa bir şekilde kabul etmiştir. Ancak bu fikri kabul etmelerine rağmen, hadis kaynaklarına baktığımızda adı geçen şahısların rivayet ettikleri hadislerin başta *Sahihayn* olmak üzere hadis külliyyatının tamamında yer aldığını da görürüz. Dolayısıyla Ehl-i Sünnetin şer'î delil kabul ettiği neredeyse bütün hadis kaynaklarının muhtevasında, Kur'ân'ın yaratılmış olduğu fikrini kabul eden râvilerin rivayet ettiği hadisler ya da verdiği rical, ilel vb. bilgiler yer almıştır. Bu durumda halku'l-Kur'an inancını kabul etmenin bizatihi metruk, rivayeti merdud veya mecruh râvi addedilmek anlamına geldiğini ileri sürmek zorlaşacaktır. İşte bu noktada mihne sürecinde halku'l-Kur'an görüşünü benimseyenlerin rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte'*ye dağılımını incelemek gerekmektedir.

3. Halku'l-Kur'an İncancını Kabul Eden Râvilerden Gelen Rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte'*ye Dağılımı

Me'mun'un Bağdâd'a yazdığı mektupların birincisinde yedi, ikincisinde yirmi altı kişi olmak üzere toplamda otuz üç kişinin ismi zikredilmiştir. Bunun dışında aynı zaman diliminde İslam coğrafyasının birçok bölgesinde aralarında muhaddis, kadı, fakih pek çok kimseye benzeri baskılar yapıldığı bilinmektedir. Farklı bölgelerde uygulanan mihne sürecinin detayları ve her ilim ehlinin bu süreçte nasıl bir tavır takındığı istikametindeki bilgilere girmeden, sadece Bağdâd ve çevresinde yaşayan, ağırlıklı olarak hadis ilmiyle iştigal eden ve Kur'ân'ın mahlûk olduğu fikrini bir şekilde kabul eden ünlü bir kaç muhaddisten bahsetmek konuyu aydınlatmak bakımından yeterli olacaktır.

Bunlar arasından hadisçi kimliğiyle bilinen ve halku'l-Kur'an düşüncesine karşı duruş sergilemeyen bazı ilim ehlinin, münekkitler nezdinde cerh ve ta'dil durumu ve rivayetlerinin *Kütüb-i Sitte'*ye ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*ine dağılımı kısaca şöyle anlatılabilir:

3.1. Sa'îd b. Süleyman ed-Dabbî (ö.225/840)

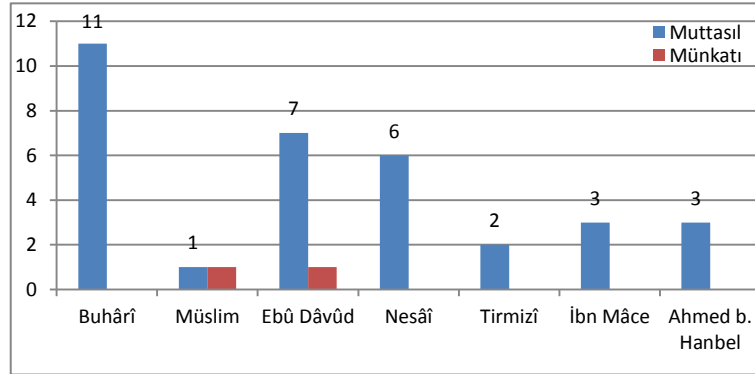
Ebu Osman Sa'îd b. Süleyman b. Kinâne ed-Dabbî el-Vasîtî, Sa'dûye diye meşhurdur. el-Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Sa'dûye için

“المحنة/وكان سعدويه من أهل السنة، وامتنح فأجاب في المحنة” demektir.²¹

Hatib'in bu ifadeleri Sa'düye'nin mihne olayındaki durumunu açıkça ifade etmektedir. Ancak bu süreçte halifeye icabet etmesine rağmen, Sa'düye hakkında İbn Sa'd “كَثِيرَ الْحَدِيثِ/çokça hadis rivayeti olan sika bir râvi idi” derken,²² Ebû Hatim er-Râzî “ثقة مأمون/sika ve güvenilir bir râvidir” der, Zehebî “الثَّبْتُ، الحَافِظُ،/hafız ve sağlam” ifadesi kullanmış²³ ve İbn Hacer de onu “sika ve hafız” olarak derecelendirmiştir.

Cerh ve ta'dil yönüyle güvenilir kabul edilen Sa'düye'nin Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl senedle 11; Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 1, münkatı senedle 1; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 7, münkatı senedle 1; Nesâî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 6; Tirmizî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 2; İbn Mâce'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 3 hadisi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise muttasıl senedle 3 hadisi bulunmaktadır.²⁴

Ayrıca Sa'düye'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitte*'ye dağılımını şu grafik ile görmek mümkündür:

21 Hatib, *Tarih*, c. 9, s. 87.

22 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ*, tahk.: İhsan Abbâs, Beyrut 1968, c. 7, s. 340.

23 Şemsüddin Ebû Abdillâh M. b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, Kahire 1427/2006, c. 10, s. 481.

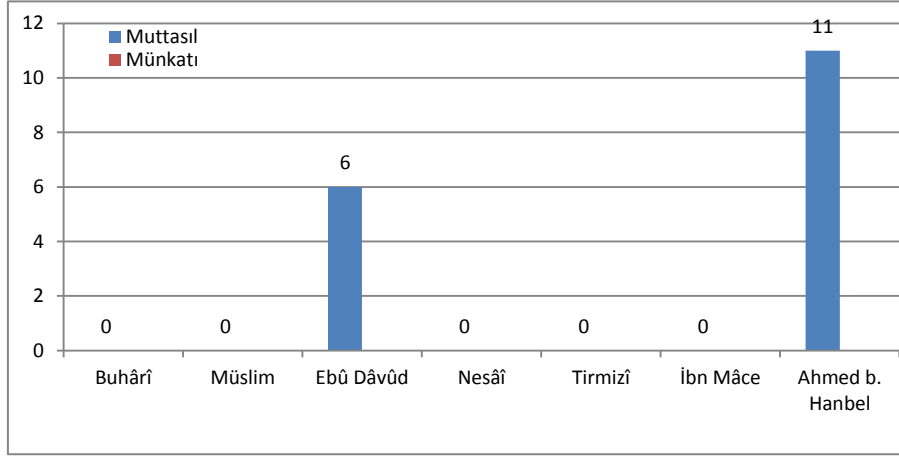
24 Sa'düye'den rivayet edilen hadislere bir kaç örnek için bk. Buhârî, Hudûd 13; İkrâh 2; Tevhîd 11; Müslim, Kesâme 33; Ebû Dâvûd, Tatavvu' 11; Zekât 17; Savm 13; Tirmizî, Tahâret 110; Tefsîr 10; Nesâî, Cenâiz 15; Siyâm 83; İbn Mâce, Nikâh 1; Tıb 33; Ahmed, *Müsned*, c. 3, s. 402; c. 4, s. 344.

3.2. İbrahim b. Mehdî (ö.225/840)

Tam adı İbrahim b. Mehdî el-Bağdâdî el-Mesîsî'dir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hatim er-Râzî kendisinden hadis almış ve sika olduğunu belirtmiştir.²⁵

İshâk b. İbrahim'in sorguya çekip Me'mûn'a rapor ettiği, halku'l-Kur'an dayatmasına itiraz etmemiş kimseler arasında yer alan İbrahim b. Mehdî'nin Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 6 ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de muttasıl senedle 11 rivayeti bulunmaktadır.²⁶

İbrahim b. Mehdî'den gelen bu rivayetlerin *Kütüb-i Sitte*'ye dağılımı şu şekilde de görülebilir:

3.3. Ebû Nasr et-Temmâr (ö.228/843)

Abdülmelik b. Abdüaziz el-Kuşeyrî adını taşımaktadır. Hatîb Bağdâdî kendisi için "وكان أبو نصر ممن امتحن في أمر القرآن فأجاب/Ebû Nasr Kur'an hususunda imtihana tabi tutulup müspet cevap verenlerdendi" demiştir.²⁷

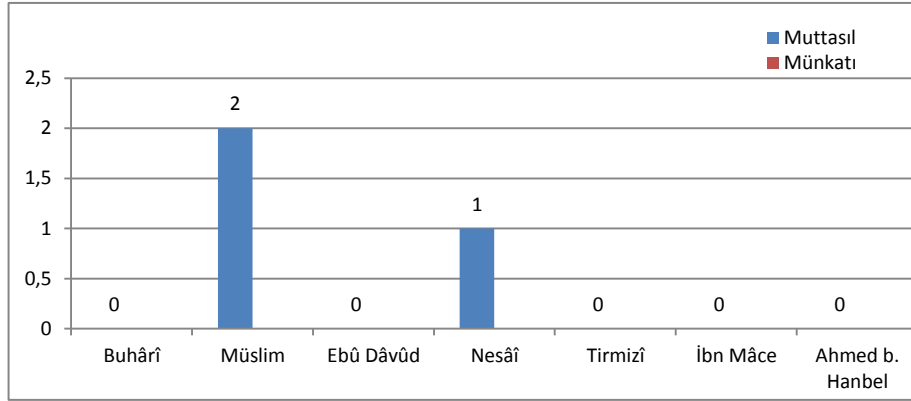
25 İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerhu ve't-ta'dil*, Beyrut 1371/1952, c. 2, s. 139; Hatîb, *Târîh*, c. 7, s. 119; Zehebî, *Nübelâ*, c.10, s. 556.

26 İbrahim b. Mehdî'den rivayet edilen hadislerle bir kaç örnek için bk. Ebû Dâvûd, Salat 36; Menâsik 79; Tıb 18; Ahmed, *Müsned*, c. 1, s. 161; c. 4, s. 48, 285, 369; c. 5, s. 92.

27 Hatîb, *Tarih*, c. 12, s. 169.

Zehebî ise Ebû Nasr hakkında, aslında onun güvenilir biri olduğunu ancak işkence ve baskılardan korktuğu için içinden gelmese de mihnede müspet cevap verdiğini belirtmiştir.²⁸

Takva ve fazilet sahibi olan Ebû Nasr et-Temmâr'ın Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 2; Nesâî'nin *Sünen*'inde de muttasıl senedle 1 hadisi yer almaktadır.²⁹ Grafik ile gösterilecek olursa:

3.4. Ali b. el-Ca'd (ö.230/845)

Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. el-Ca'd b. 'Ubeyd el-Cevherî'dir. Zehebî Ali b. el-Ca'd'ın sahabe ile ilgili ileri geri konuşmakla ve Cehmilikle itham edildiğini fakat güvenilir biri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca onun kendisine yöneltilen Kur'an hakkındaki bir soruya " *لَمْ أَرَ فِي رِوَايَاتِهِ حَدِيثًا مُنْكَرًا إِذَا حَدَّثَ عَنْهُ* /Kur'an Allah'ın kelamıdır. Ona mahlûk diyene şiddetle karşı çıkmam" dediğini nakletmiştir.³⁰

Bu ifadeler Ali b. el-Ca'd'ın halku'l-Kur'an tartışmaları esnasında Ahmed b. Hanbel benzeri bir tutum geliştirmediğini bariz bir biçimde ortaya koyar. Buna karşılık cerh hususunda müteşeddit tutumuyla bilinen İbn Adî, Ahmed b. Hanbel'in Ali b. el-Ca'd'i güvenilir kabul ettiğini az da olsa ondan hadis yazdığını belirtmiştir. İclî ayrıca " *لَمْ أَرَ فِي رِوَايَاتِهِ حَدِيثًا مُنْكَرًا إِذَا حَدَّثَ عَنْهُ* "

28 Zehebî, *Nübelâ*, c. 8, s. 549.

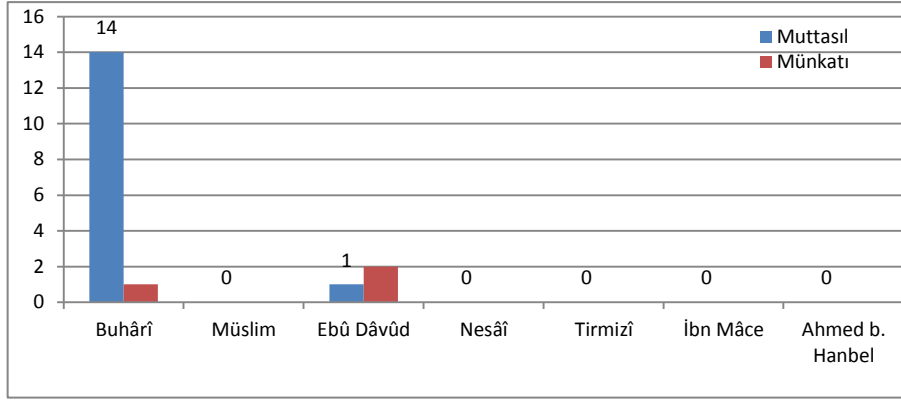
29 Ebû Nasr'dan rivayet edilen hadisler için bk. Müslim, İman 59; Nesâî, Sıyâm 70.

30 Zehebî, *Nübelâ*, c. 10, s. 460, 465.

ثقة/kendisinden güvenilir kimse rivayette bulunduğu rivayetlerinde münker hadise rastlamadım” demiştir.³¹

Ebû Zür’a, Ahmed b. Hanbel’in Ali b. Ca’d ve Sa’id b. Süleyman’dan hadis rivayetini uygun bulmadığını söylemekle beraber, kitabında bu ikisinden gelen rivayetlere çokça rastladığını söylemiştir.³²

Ali b. el-Ca’d’in Buhârî’nin *Sahih*’inde muttasıl senedle 14, münkati senedle 1 ve Ebû Dâvûd’un *Sünen*’inde de muttasıl senedle 1, münkati senedle 2 hadisi yer almaktadır.³³ Ayrıca Ali b. el-Ca’d’in rivayetlerini şu şekilde görmek de mümkündür:

3.5. Yahyâ b. Ma’in (ö.233/848)

Tam adı Ebû Zekeriya Yahyâ b. Ma’in b. ‘Avn el-Ğatafânî’dir. Zehebî kendisi hakkında, onun sünnetin imamlarından biri olduğunu ve mihne devletin zulmünden korktuğu için inanmasa da kerhen yönetimin isteğine icabet ettiğini belirtir.³⁴ Ayrıca onun varlıklı biri olduğundan bahsettikten sonra

31 Zehebî, *Nübelâ*, c. 10, s. 460, 466. Zehebî söz konusu ifadeyi İbn Adî’nin *ed-Duaîfâ fi’l-Kâmil*’inde söylediğini belirtmiş olsa da *ed-Duaîfâ fi’l-Kâmil*’in elimizde matbu olan nüshasında söz konusu ifadeye rastlamadık.

32 Hatib, *Târih*, c. 13, s. 281.

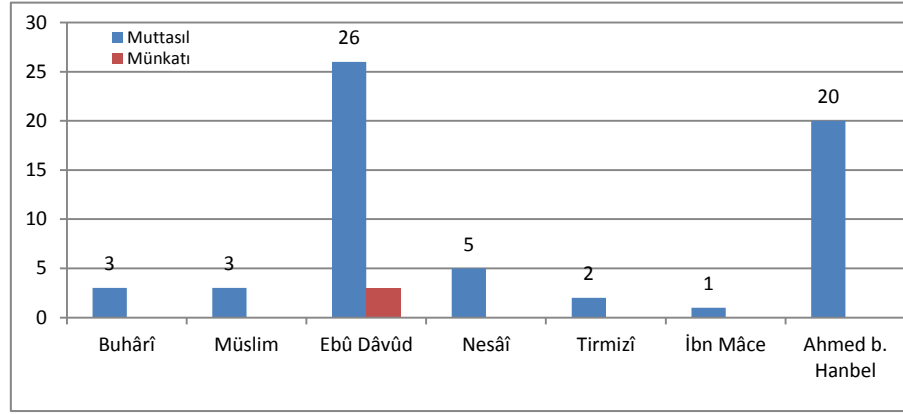
33 Ali b. Ca’d’dan rivayet edilen hadislere bir kaç örnek için bk. Buhârî, İman 41; İlim 38; Teheccüd 33; Zekât 17; Cihad 101; Ebû Dâvûd, Diyat 7.

34 Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, s. 87.

hakkında “المحنة خوفاً على نفسه”/hayati tehlike endişesiyle mihne müspet cevap verdi” demiştir.³⁵

Hadis ilminde tartışılmaz bir otorite kabul edilen Yahyâ b. Ma'în'in Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl senedle 3; Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 3; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 26, münkatı senedle 3; Nesâî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 5; Tirmizî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 2; İbn Mâcce'nin *Sünen*'inde ise muttasıl senedle 1 hadisi yer almaktadır. Bundan daha önemlisi, mihne sonrası kendisinden hadis rivayet etmeyi terk ettiği söylenen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Yahyâ b. Ma'în'dan muttasıl senedle rivayet edilen 20 hadis bulunuyor olmasıdır.³⁶

Yahyâ b. Ma'în'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitte*'ye grafiksel dağılımı şöyledir:

3.6. Ali b. el-Medinî (ö.234/849)

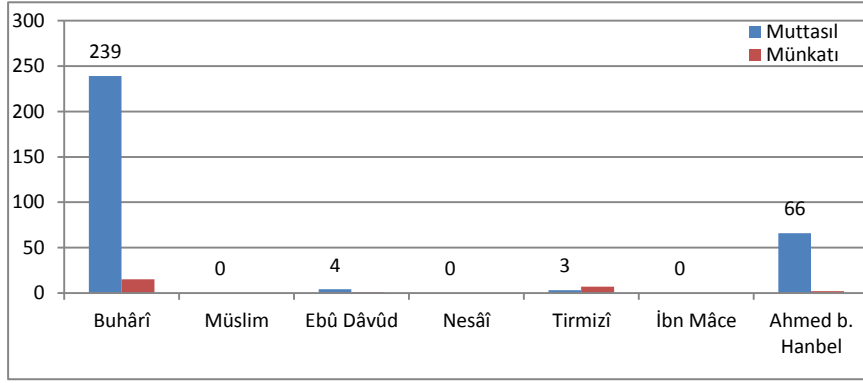
Tam adı Ebu'l-Hasen Ali b. Abdillâh b. Ca'fer el-Basrî'dir. Dönemin baş kadısı olan ve mihne sürecinde aktif rol alıp ulemayı sorguya çeken İbn Ebî

35 Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslam ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, tahk.; Beşâr Avvâd Ma'rûf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy., 2003, c. 5, s. 965.

36 Yahyâ b. Ma'în'nin rivayet ettiği hadislerden birkaç örnek için bk. Buhârî, *Fezâilü's-sahâbe* 25; *Menâkib* 30; *Tefsîr* 9; Müslim, *Mukaddime* 6; Ebû Dâvûd, *Tahâret* 29; *Salat* 50; Tirmizî, *Zühd* 5; *Menâkib* 32; Nesâî, *Menâsik* 9; İbn Mâcce, *Zühd* 32; Ahmed, *Müsned*, c. 1, s. 63; c. 5, s. 248, 267, 335.

Duâd ile olan ilişkisinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni ile yollarını ayırmış ve artık ondan hadis rivayet etmeyeceğini belirtmiştir.³⁷ Ali b. el-Medîni Kur'an'ın mahlûk olduğunu kabul eden kimsenin kâfir olacağına hükmetmiş³⁸ olsa da kişilik yapısı gereği mihne sürecinde Ahmed b. Hanbel gibi dik duruş sergileyememiştir.

Ali b. el-Medîni'nin Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl senedle 239, münkati senedle 15; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 4, münkati senedle 1; Tirmizî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 3, münkati senedle 7 hadisi yer almaktadır. Öte yandan Ali b. el-Medîni'den hadis rivayet etmeyeceğini söyleyen Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise Ali b. el-Medîni'den muttasıl senetle rivayet edilen 66, münkati senetle 2 hadis bulunmaktadır.³⁹ Ali b. el-Medîni'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitte*'ye dağılımını şu grafik ile görmek mümkündür:

37 Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr el-'Ukaylî, *ed-Du'âfâu'l-kebîr*, tahk.: Emin Kal'aci, Beyrut 1404/198, c. 3, s. 235; Ebu'l-Mu'âti en-Nevevî ve dğr., *Mevsu 'atü akvâli el-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve 'ilelihi*, Alemü'l-kütüb, yy., 1417/1997, c. 3, ss. 47-48.

38 Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbûrî, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, tahk.: Es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Beyrut 1397/1977, s. 71; Ebû Sehl Muhammed b. Abdîr-rahman el-Miğrâvî, *Mevsûatü mevâkifi's-selef fi'l-akîde ve'l-menheci ve't-terbiye*, el-Mektebe el-İslâmiyye, Kahire, ts., c. 3, s. 418.

39 Ali b. el-Medîni'nin rivayet ettiği hadislerden birkaç örnek için bk. Buhârî, İlim 39; Salat 18, 29, 62, 70; Ezan 3, 37, 65, 92; Ebû Dâvûd, Salat 234; Tirmizî, İlel 1; Ahmed, *Müsned*, c. 1, s. 185, 249, 410; c. 2, s. 74, 108, 204; c. 3, s. 9, 80, 267; c. 4, s. 24, 180; c. 5, s. 156, 396; c. 6, s. 8, 93.

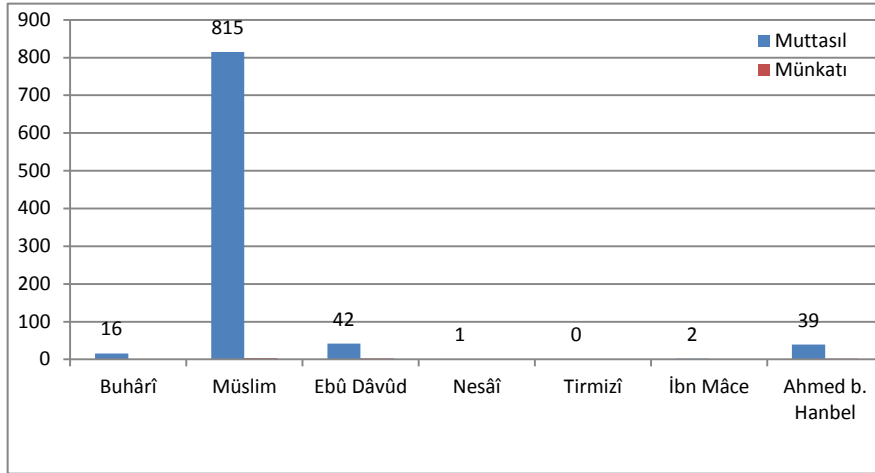

3.7. Züheyr b. Harb (ö.234/849)

Tam adı Ebû Hayseme Züheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî'dir. Me'mun'un mektubunda ismi mezkûr olup bu nedenle halku'l-Kur'an hususunda sorgulanan ve halifeye karşı çıktığı bilinmeyen Züheyr b. Harb hakkında Zehebî "hafız, hucet, a'lamu'l-hadis" gibi yüksek güven telkin eden ifadeler kullanmıştır. Kendisinden Ebu Zür'a ve Ebû Hâtım gibi münekkitler hadis rivayet etmiş, Yahya b. Ma'în, Nesâî gibi pek çok ünlü isim kendisi hakkında güven ifadeleri sarf etmiştir.⁴⁰

Züheyr b. Harb'in Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl senedle 16; Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 815, münkâtı senedle 4; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 42, münkâtı senedle 3; Nesâî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 1; İbn Mâce'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 2 hadisi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ise Züheyr b. Harb'den muttasıl senedle rivayet edilen 39, münkâtı senedle 2 hadis bulunmaktadır.⁴¹

Züheyr b. Harb'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitte*'ye dağılımı şöyledir:

40 Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, ss. 489-490.

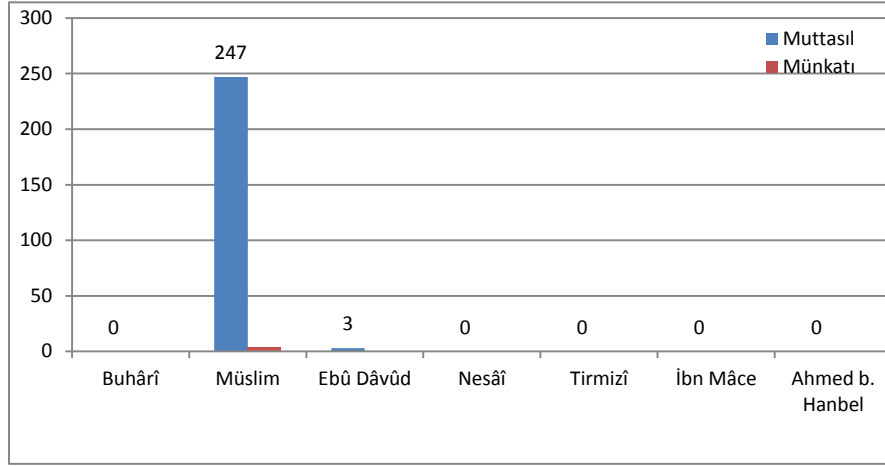
41 Züheyr b. Harb'nin rivayet ettiği hadislerden birkaç örnek için bk. Buhârî, Hac 102; Buyu' 101, 110; Megazi 70; Tevhîd 35; Müslim, Mukaddime 3; İman 9; Ebû Dâvûd, Tahâret 11; Salat 41; vitir 23; Menâsik 60; Edeb 134; Nesâî, ; Cenâiz 68; Menâsik 229; İbn Mâce, Mukaddime 4; Nikah 24; Ahmed, *Müsned*, c. 1, s. 116; c. 2, s. 228; c. 4, s. 71; c. 5, s. 95, 139.

3.8. Muhammed b. Hatim (ö.235/850)

Ebû Abdullah Muhammed b. Hatim b. Meymûn el-Mervezî es-Semîn olarak bilinmektedir. Zehebî kendisi hakkında “imam, hafız” gibi ifadeler kullanmış ve İbn Adî ve Dârekutnî gibi münekkitlerin kendisini güvenilir addettiğini aktarmıştır.⁴²

Muhammed b. Hatim’den menkul Müslim’in *Sahîh*’inde muttasıl senedle 247, münkatı senedle 4 ve Ebû Dâvûd’nin *Sünen*’inde de muttasıl senedle 3 hadis yer almaktadır.⁴³

Muhammed b. Hatim’in rivayetlerin *Kütüb-i Sitte*’ye dağılımını şu grafikte görülmektedir:

3.9. Ebû Ma’mer el-Katî’î (ö.236/851)

Tam adı İsmail b. İbrahim b. Ma’mer el-Hüzelî el-Katî’î’dir. Me’mun’un ikinci mektupta ismini zikrettiği el-Kâtî’î, mihne sürecinde halifeye olumlu cevap verenlerden biridir. Buna karşın Zehebî kendisi için “imam, büyük hafız vb.” ifadeler kullanmış ve kendisinden Buhârî ve Müslim’in yanısıra

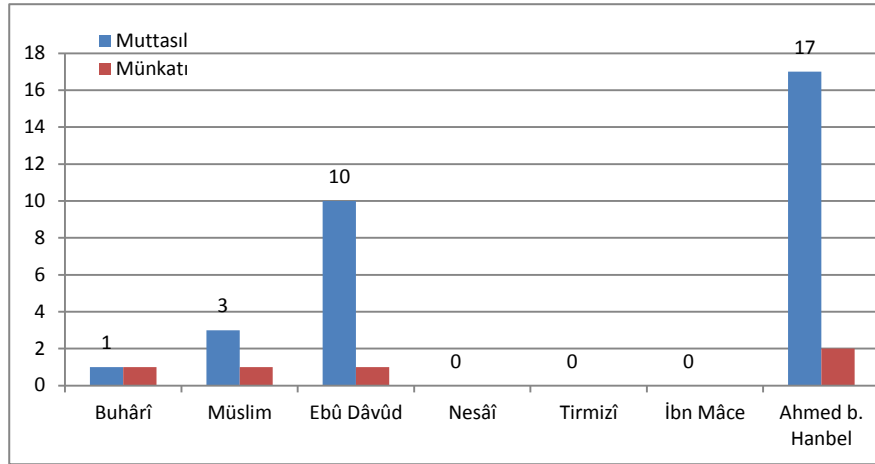
42 Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, s. 450.

43 Muhammed b. Hatim’nin rivayet ettiği hadislerden birkaç örnek için bk. Müslim, İman 37; Teharet 345; Ebû Dâvûd, Salat 12; Menâsik 20.

Ebû Zûr'a er-Râzî ve Ebû Hatim er-Râzî'nin de hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.⁴⁴ Mihne'de verdiği müspet cevaptan ötürü Ahmed b. Hanbel kendisinden hadis rivayet etmeyi bırakmıştır.⁴⁵

Ebû Ma'mer el-Katî'î'nin Buhârî'nin *Sahîh'*inde muttasıl senedle 1, münkatı senedle 1; Müslim'in *Sahîh'*inde muttasıl senedle 3 münkatı senedle 1; Ebû Dâvûd'un *Sünen'*inde muttasıl senedle 10, münkatı senedle 1 hadisi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'*inde ise muttasıl senedle 17, münkatı senedle 2 rivayeti bulunmaktadır.⁴⁶

Ebû Ma'mer el-Katî'î'den gelen hadislerin *Kütüb-i Sitt'e*'ye dağılımı şu grafikte görülür.

3.10. Kuteybe b. Sa'îd (ö.240/855)

Tam adı Ebû Recâ Kuteybe b. Sa'îd b. Cemil es-Sekafî'dir. Me'mun'un ikinci mektubunda adı geçen ancak mihne sürecinde Ahmed b. Hanbel gibi net bir tutum göstermeyen, halifeye boyun eğen bir isimdir. Bununla birlikte

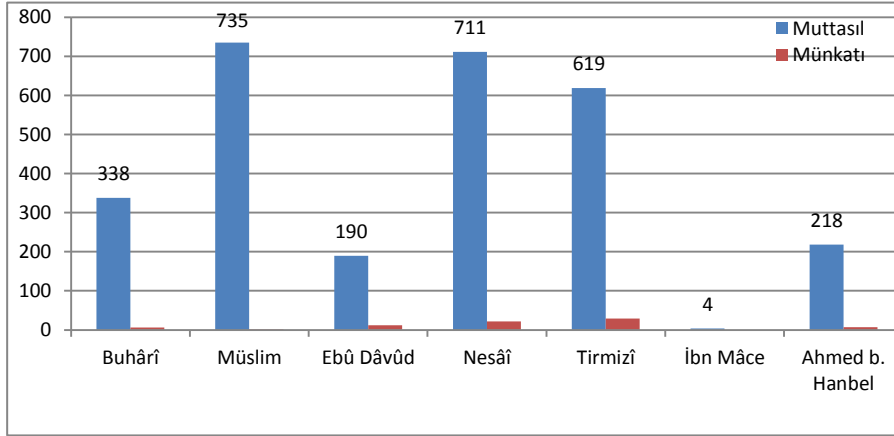
44 Zehebî, *Nübelâ*, c. 11, s. 69.

45 Hatîb, *Târih*, c. 7, s. 247.

46 Ebû Ma'mer el-Katî'î'den rivayet edilen hadislerden birkaç örnek için bk. Buhârî, *Menâkib* 26; Müslim, *Rıza* 1; Fedâil 9; Ebû Dâvûd, *Menâsik* 10; Eyman 23; Hurûf 1; Ahmed, *Müsned*, c. 1, s. 60, 81, 148, 160; c. 4, s. 97; c. 5, s. 330.

Kur'an'a mahlûk diyenin kâfir olacağına hükmetmiştir.⁴⁷ Zehebî kendisi için "Şeyhu'l-İslam, muhaddis, imam vb." ifadeler kullanmış ve kendisinden halku'l-Kur'an meselesinde katı tutumlarıyla bilinen başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Muhammed b. Yahya ez-Zühli gibi isimlerin de hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.⁴⁸

Kuteybe b. Sa'îd'in Buhârî'nin *Sahîh*'inde muttasıl senedle 338, münkatı senedle 6; Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 735, münkatı senedle 1; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde muttasıl senedle 190, münkatı senedle 12; Nesâî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 711, münkatı senedle 22; Tirmizî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 619, münkatı senedle 29; İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise muttasıl senedle 4 hadisi yer almaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Kuteybe b. Sa'îd'den muttasıl senedle rivayet edilen 218, münkatı senedle 7 hadis bulunmaktadır.⁴⁹ Kuteybe b. Sa'îd'den gelen rivayetlerin *Kütüb-i Sitt*e'deki grafiksel dağılımı şöyledir.

47 Miğrâvî, *Mevsûat*, c.3, ss. 475-476.

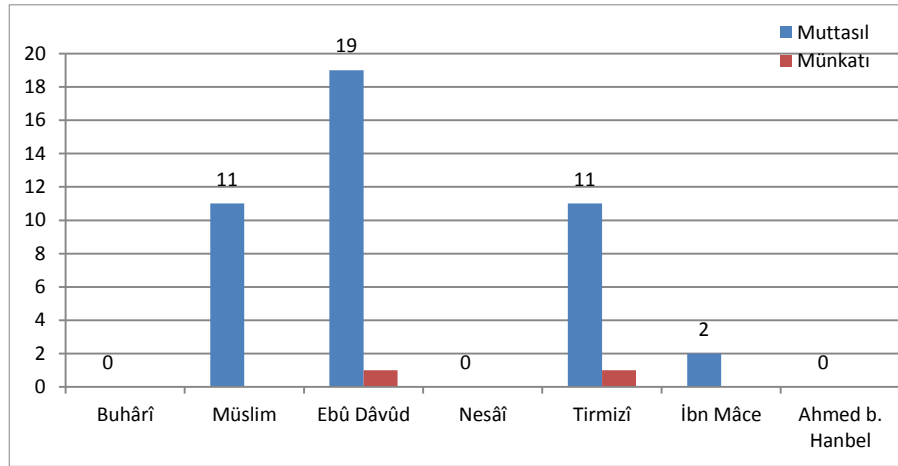
48 Zehebî, *Nübelâ*, c.11, s. 15.

49 Kuteybe b. Sa'îd'den rivayet edilen hadislerden birkaç örnek için bk. Buhârî, İman 37; İlim 52; Salat 10; Ezan 6; Zekât 26; Hac 51; Şehâdât 29; Şurût 19; Müslim, İman 10; Tahâret 5; Ebû Dâvûd, Salat 36, 79, 119; Vitir 23; Zekât 5, 29, 41; Menâsik 42; Talak 48; Edeb 8, 143; Tirmizî, Tahâret 96, 109; Salat 7, 23, 78; Nesâî, Mesâcid 19, 24, 45; Kible 8, 19; İbn Macce, Siyam 50; Etime 42; Ahmed, *Müsned*, c.1, s. 14, 163, 185, 208; c. 2, s. 221, 378, 416; c. 3, s. 8, 50, 247; c. 4, s. 141, 200, 237; c. 5, s. 155, 199, 241; c. 6, s. 20, 91, 360.

3.11. Ahmed b. İbrahim (ö.246/860)

Tam adı Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Kesîr ed-Devrakî'dir. Zehebî onun hakkında "imam, hafız, musannif, mücevvid vb." ifadeler kullanarak onu ta'dil etmiştir. Ebû Hatim er-Râzî de onun saduk mertebesinde olduğunu söylemiştir.⁵⁰ İlk aşamada sorguya çekilen ve halifeye itiraz etmeden halku'l-Kur'an fikrini kabul eden yedi kişiden biri olan ed-Devrakî'nin Müslim'in *Sahîh*'inde muttasıl senedle 11; Ebû Dâvûd'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 19, münkatı senedle 1; Tirmizî'nin *Sünen*'inde muttasıl senedle 11, münkatı senedle 1 ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde de muttasıl senedle 2 hadisi yer almaktadır.⁵¹

Ahmed b. İbrahim'den rivayet edilen hadislerin *Kütüb-i Sitté*'ye dağılımını şu grafikte görülebilir.

Görüldüğü üzere yukarıdaki râvi ve muhaddislerin tamamı mihne olayında Kur'an'ın yaratılmış olduğu görüşünü bir şekilde kabul eden kimselelerdir. Fakat önde gelen münekkitler ve önemli eser sahibi olan muhaddisler

50 Zehebî, *Nübelâ*, c. 12, s. 130-131.

51 Ahmed b. İbrahim'den rivayet edilen hadislerden birkaç örnek için bk. Müslim, Mukaddime 68; İman 12; Mesâcid 32; Cenâiz 8; Nikah 6; Fiten 18; Ebû Dâvûd, Tahâret 133, 142; Salat 67, 201; Menâsik 60; Nikah 4; Talak 25, 50; Savm 81; Fiten 6; Edeb 60; Tirmizî, Da'vât 114, 143; Menâkib 14, 19,29; İbn Macce, Nikah 40.

onların mihne sürecinde sergiledikleri durumlarını değil, hadis rivayeti için ehil olup olmadıklarını dikkate almış ve onları güvenilir addederek rivayet ettikleri hadislerle kendilerince en sahih hadislerden meydana getirdikleri kıymetli eserlerinde yer vermişlerdir.

Burada önemli bulduğumuz bir nokta, mihne süreciyle ilgili en katı görüşe sahip olan Ahmed b. Hanbel'in de adı geçenlerin bazılarında gelen rivayetlere *Müsned*'inde yer vermiş olmasıdır. Şayet iddia olunduğu gibi hadis ehli, hadis rivayet ederken ideolojik davranıp adları geçen râvileri mihne sürecinde verdikleri cevaplarından ötürü haksız yere kıyasıya cerh etmiş olsaydı, bu olgu cerh ve ta'dil kaynaklarına bir cerh kıstası olarak girmiş olacaktı. Hâlbuki cerh sebepleri arasında böyle bir ölçüye işaret eden bulgulara rastlanmamaktadır. Ayrıca başta *Sahihayn* olmak üzere belli başlı hadis musannifleri mihne sürecinde müspet cevap veren birini cerh etmiş olsalardı, yukarıda adı geçenleri cerh etmiş olmaları gerekecekti. Cerh etmiş olsalar onların hadislerini terk etmiş olur ve rivayet ettikleri hadislerle yer vermezlerdi. Zira bir râviyi hem cerh edip hem ondan hadis almak bir çelişki arz etmektedir.

Bu süreçte dikkate alınması gereken bir husus da Ebû Zür'a er-Râzî'nin tutumudur. Ebû Zür'a, Ahmed b. Hanbel'in mihne süreciyle ilgili görüşlerinin birebir destekçisi ve uygulayıcısıdır.⁵² Üstelik halku'l-Kur'an meselesi sebebiyle Buhârî'ye bile tavır alıp ondan hadis rivayet etmediği belirtilmiştir.⁵³ Buna karşın Ebu Zür'a er-Râzî'nin, yukarıda ismi geçen şahısları tenkit etmemesi ve onlardan hadis rivayet etmiş olması önem arz eder. Aslında Ebû Zür'a er-Râzî, halku'l-Kur'an konusundaki kesin ve katı tutumuna rağmen, mihne sürecinde halku'l-Kur'an düşüncesine müspet cevap verenleri cerh etmemiştir.

Öte yandan kaynaklarda, Ahmed b. Hanbel'in kendi hocası Ali b. el-Medîni ve yakın arkadaşı Yahyâ b. Ma'in gibi hadis ilminin ünlü isimleri ve diğer muhaddislerden sırf mihne olayında Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul ettikleri için hadis rivayetini terk ettiği, ilişkilerini külliyen kestiği ve onlarla yollarını ayırdığı yönünde bilgiler yer almaktadır. Kaynaklarda yine

---

52 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. 6, s. 194; Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zür'a er-Râzî ve cuhûdu fi's-sünneti'ne-nebeviyye*, Medine 1402/1982, c. 2, s. 203.

53 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. 7, s. 191

Ahmed b. Hanbel'in bu tutumunu kendisinden sonraki dönemlerde ona gönül bağı olan aşırı taraftarlarının da aynen sürdürdüğü ve onların Ahmed b. Hanbel'den de ileri giderek adeta mihne döneminin rövanşını almaya çalıştığı yorumları bulunmaktadır.⁵⁴

Araştırmamızın ana hedefi gereği Ahmed b. Hanbel'den sonra yaşananlarla ilgili kısma değinmeyeceğiz. Ancak Ahmed b. Hanbel ve dönemindeki iddialara göz atmak yararlı olacaktır.

Kaynaklarda Ahmed b. Hanbel'in konuyla ilgili şöyle dediği nakledilmektedir:

"أحمد بن حنبل/أحمد b. Hanbel قال أحمد بن حنبل: أكره الكتابة عن أجباب في المحنة، كيجي، وأبي نصر التمار dedi ki: Yahya ve Ebî Nasr et-Tammâr gibi mihnede müspet cevap verenlerden hadis yazmaktan hoşlanmam."⁵⁵

Yine aynı konu hakkında Ebû Zûr'a er-Râzî'ye atfedilen değişik ifadelerden bazıları şu şekildedir:

"وقال أبو زُرْعَةَ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ لَا يَرَى الْكِتَابَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْجَعْدِ وَلَا سَعِيدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، وَرَأَيْتُهُ فِي كِتَابِهِ وَعَنْ أَبِي زُرْعَةَ، قَالَ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ لَا يَرَى الْكِتَابَةَ عَنْ أَبِي نَصْرِ النَّمَارِ، وَلَا أَبِي مَعْمَرٍ، وَلَا يَجِي بِنِ مَعِينٍ، Ebû Zûr'a dedi ki: Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Ca'd ile Saîd b. Süleyman'dan hadis yazmayı uygun bulmazdı. Ben kitabında da onlara yer vermediğini gördüm."⁵⁶

"عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، قَالَ: كَانَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ لَا يَرَى الْكِتَابَةَ عَنْ أَبِي نَصْرِ النَّمَارِ، وَلَا أَبِي مَعْمَرٍ، وَلَا يَجِي بِنِ مَعِينٍ، Ebû Zûr'a'dan, dedi ki: Ahmed b. Hanbel, Ebû Nasr et-Temmâr'dan, Ebû Ma'mer'den, Yahya b. Maîn'den ve mihneye tâbi tutulup da icabet eden hiç kimseden hadis yazmayı uygun bulmazdı."⁵⁷

Ancak şu var ki, Ahmed b. Hanbel her ne kadar mihne sürecinde "evet" cevabını verenlerden artık hadis rivayet etmeyeceğini söylemiş ve kişisel tercihini açıklamış olsa da bu kimselerden mutlak surette hadis alınmayacağını veya bunlardan hadis rivayetinin caiz olmadığını belirtmemiştir. Hatta bu kimselerden hadis rivayet etmeme hususunda yakın çevresinde bulunan talebeleri dâhil kimseyi uyarlamamıştır. Hâlbuki hadis rivayet edenlerin cerh edilmesi, hadislerin yalandan korunması için rivayete ehil olmayan râvilerin

54 İğde, *Mihne Süreci*, s. 171.

55 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1382/1963, c. 4, s. 410.

56 Hatib, *Tarih*, c. 13, s. 281; Zehebî, *Nübelâ*, c. 8, s. 486.

57 Hatib, *Tarih*, c. 7, s. 247; Zehebî, *Nübelâ*, c.9, s. 122, 133; c. 11, s. 87. Ayrıca bk. Hatib, *Tarih*, c. 12, s. 169; Zehebî, *Mizân*, c. 2, s. 658.

ifşa edilmesi ve muhaddislerin bu tür mecruh râvilere karşı uyarılması üzerine bina edilmiştir. Bir hadisçinin birinden hadis yazmadığı halde, çevresindekileri yazmamaları hususunda uyarmaması, kendisinin yazmama nedeninin de cerh olmadığını düşündürür. Nitekim bu hususla ilgili Ahmed b. Hanbel'in en önemli talebesi ve bu hususta onu en iyi takip eden taraftarı Ebû Zür'a er-Râzî konuyla ilgili " لا تنهي الكتابة عن أحد ممن أجاب في المحنة كأبي نصر التمار/Ebû Nasr et-Temmâr gibi mihne müspet cevap veren kimseden hadis yazmak hiçbir şekilde yasaklanamaz" demiştir.⁵⁸

Ebû Zür'a bu sözleri ile bir bakıma hocası Ahmed b. Hanbel ve mihne'de "evet" diyenlerden hadis rivayetini bırakanların asıl görüşüne tercüman olmuştur. Bu kimselerin halku'l-Kur'an inancını benimseyenlerden hadis yazmamaları, bu kimselerden hadis rivayetinin caiz olmayacağına hükmetmeleri veya onların rivayet ettikleri hadislerin ihticaca elverişli olmadığı anlamında değildir. Ebû Zür'a da kişisel olarak Ali b. el-Medîni'den hatta Buhârî'den hadis yazmayı terk etmiştir. Ancak bu tutum ne Ali b. el-Medîni'nin ne de Buhârî'nin cerh edildiği anlamındadır. Zira aynı Ebû Zür'a, Ali b. el-Medîni hakkında " لا يرتاب في صدقه" şeklinde şüphe edilmez" ifadesini kullanmıştır.⁵⁹

Kaynaklarda zikri geçen Ahmet b. Hanbel'in mihne olayında -bir şekilde- Kur'an'ın yaratılmış olduğunu kabul eden muhaddis ve râviler için sarf ettiği söz ve onlara karşı takındığı tavırlara gelince, bu tavrın bir takım nedenleri olduğu gibi, kanaatimizce onun tutumunu şu şekilde anlamak mümkündür:

Ahmed b. Hanbel bu süreci en uzun ve acı bir biçimde işkence çekerek geçirmişken dönemin diğer hadisçileri devletin din politikası ile onun gibi mücadele edememişlerdir. Bu süreçte Ahmed b. Hanbel, özellikle en yakın dostu ve hocası olan Ali b. el-Medîni'den beklemediği bir tavırla karşılaşmıştır. Ali b. el-Medîni, rü'yetullah hadisinin isnadında yer alan râvilerden birinin "topuğuna bevl eden bir bedevi olduğu" istikametindeki bir malumatı, Abbasi devletinin Mu'tezilî din politikasını sağlamlaştırmaya çalışan başkadı Ahmed b. Ebî Duâd ile paylaşmıştır. Ahmed b. Ebî Duâd da bu

58 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Hind, Dairetü'l-maarifi en-Nizâmiyye, 1326, c. 6, s. 407; Sa'dî, *Ebû Zür'a*, c. 2, s. 547.

59 İbn Ebî Hâtim, *Cerh*, c. 1, s. 320; c. 7, s. 191; Sa'dî, *Ebû Zür'a*, c. 1, s. 156.

malumat karşılığı Ali b. el-Medînî'ye maddi yardımda bulunmuştur. Kuşkusuz bu durum, devletin din politikası ile mücadele eden Ahmed b. Hanbel için ağır bir darbe olmuş, kendisini bir hayli üzmüştür.⁶⁰ Hiç beklemediği bu durum karşısında Ahmed b. Hanbel'in Ali b. el-Medînî'ye çok yüklendiği hatta onu, dinini dünya karşılığı satmakla suçlayacak kadar ileri gittiği görülmektedir. Ancak Ahmed b. Hanbel, mihne sürecine müspet yanıt veren diğer muhaddislere Ali b. el-Medînî'ye gösterdiği sert tepkiyi göstermemiştir. Dolayısıyla Ahmed'in İbnu'l-Medînî hakkındaki sözleri, mihne sürecindeki diğer râviler için genelleştirilmemelidir.

Ahmed b. Hanbel'in mihne sürecinde müspet yönde ifade kullanan bazı kimselerden hadis rivayet etmeyi terk etmesi, onların hadisi ile ihticac olunmayacağına hükmetmesi anlamında değildir. İbn Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi⁶¹ buradaki terk ediş, sadece onlara karşı bir kırgınlık, onlarla sıkı münasebeti seyrekleştirmek, muhabbeti azaltmak gibi manalara gelen hicran olarak değerlendirmek mümkündür. Ahmed b. Hanbel'in bu tavrı, mihne sürecindeki kararlığının bir göstergesidir. Nitekim yukarıda bahsi geçen mihne sürecinde "evet" demek zorunda kalan pek çok muhaddisten kendisi de taraftarları da hadis rivayet etmişler ve eserlerinde onlara yer vermişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in söz konusu râvilerden mihneden önce hadis rivayet ettiği, mihneden sonra ise onlardan rivayeti kesmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak onların hadislerini kitabından çıkartmamış olması dikkatlerden kaçmamalıdır. Zira Ahmed b. Hanbel'in "mihnede müspet cevap verenlerden hadis rivayetini terk etmesi", onların cerhedildiği, metruk oldukları ve onların hadisleri ile ihticac olunmayacağı anlamında olsaydı, *Müsned*'inde onların hadislerine hiçbir şekilde yer vermemiş olması gerekirdi. Mihneden önce kendilerinden hadis almış olsa dahi daha sonra onların hadislerini eserinden çıkartması gerekirdi. Oysa bu kimselerin hadislerinin kitaptan (*Müsned*'inden) çıkarılmamış olması, onların metruk olmadıklarını gösterir.

60 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Hafîb, *Târih*, c. 8, s. 421.

61 Â-i Teymiyye (Abdüsselam b. Teymiyye, Abdülhamid b. Teymiyye, Ahmed b. Teymiyye), *el-Müsnedde fi 'usûli'l-fıkh*, tahk.: Ahmed b. İbrahim ez-Zervî, Riyad, Dâru'l-fadile, 1422/2001, c. 1, s. 524. Ayrıca bk. Beşîr Ali 'Umer, *Menhecü'l-İmam Ahmed fi 'lâli'l-ehâdis*, Riyâd 1425/2005, c. 1, s. 256.

Aralarında Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a'nın bulunduğu bazı ilim adamlarının, "mihne halku'l-Kur'an fikrini benimseyenlerden hadis yazmadıklarını" söylemeleri, bu kimseleri cerh etmek, onlardan hiç kimsenin hadis yazmaması gerektiğini, hadislerinin delil olarak kullanılmayacağını ifade etmek anlamında değildir. Bu ilim adamları, söz konusu süreçteki kararlılıklarını, bu konuda yönetime karşı direnemeyenlere olan kırgınlıklarını ifade etmek üzere bazı kimselerden hadis yazmayı terk etmiş olsa da, onların terk ettiği isimlerden, başta *Kütüb-i Sitte* imamaları olmak üzere birçok muhaddis rivayette bulunmuştur.

Öte yandan bu kişiler cerh ve ta'dil eserlerinde hep güvenilir râviler olarak kabul edilmişlerdir. İbn Teymiyye de mihne sürecinde müspet cevap verenlerin hadisleriyle ihticac olunacağına bütün Müslümanların icma ettiğini ifade etmiştir.⁶⁵ Üstelik onları sika, saduk gibi sıfatlarla güvenilir kabul edenler arasında, kendilerinden hadis yazmayı terk ettiğini söyleyen Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a da bulunmaktadır.

İddia olunduğu gibi şayet Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini kabul eden herkes cerh edilip hadisleri terk edilmiş olsaydı, *Kütüb-i Sitte* başta olmak üzere elimizde mevcut bulunan hiç bir hadis kaynağı ortaya çıkmamış olacaktı. Ortaya çıksa da ilim ehli tarafından kabul görmeyecek ve günümüzde de ellerimizde olmamış olacaktı. Zira hadislerin bir sonraki nesle aktarılmasına aracılık eden mihne dönemindeki tabaka, halku'l-Kur'an inanışına direnen dört isim hariç, Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini kabul ettiği için hadisçiler nezdinde sınıfta kalmış, cerh edilmiş olacaktı. Çünkü bu süreçte bu sorguya tabi tutulmayan, halku'l-Kur'an fikrini onaylamayan neredeyse hiç kimse yoktur. Mihne sürecindeki bir tabaka mecruh addedilince, Hz. Peygamber'den intikal eden hadislerin sonraki nesle sahih isnatlarla aktarılması mümkün olamayacak ve böylece hadislerin isnadının sıhhati ancak hicri ilk iki asırla sınırlı kalmış olacaktı.

Oysa halku'l-Kur'an fikrini kabul edenlerin mecruh addedilmesi bir yana, bu kimseler, belli başlı ilim merkezlerinde sadece râvi olmayıp hadis rivayetinin yanı sıra hadis usulü ilminin oluşum sürecinde de vazgeçilmesi mümkün olmayan önemli şahsiyetler olmuşlardır. Öte yandan sadece halku'l-Kur'an fikrine itiraz etmeyen ya da benimseyenler değil, muhtelif fırka-

65 Âl-i Teymiyye, *el-Müsvedde*, c. 1, s. 524.

lara mensup olduğu söylenen râvilerin de rivayetleri ana hadis kaynaklarında yer almıştır. Bu durum usûl-i hadis eserleri tetkik edilip “ehl-i bid’atten hadis rivayetine imkân veren” prensiplerle karşılaşıldığında; aynı şekilde *Kütüb-i Sittè*’de farklı mezheplere mensup râvilerden hadis rivayet edildiği görüldüğünde çok net ortaya çıkar. Dolayısıyla sadece fikrî nedenlerle, ya da özellikle “halku’l-Kur’an” düşüncesi sebebiyle birçok kimsenin haksız yere cerh edildiğini söylemek isabetli değildir. Temel hadis kaynaklarının mihne sürecinde Kur’ân’ın yaratılmış olduğu fikrini kabul eden râvi ve muhaddislerin rivayet ettiği hadislerle dolu olduğu genel bir incelemeyle bile görülebilmektedir.

Kaynakça

- Abdulfettâh Ebû Gudde, *Mes’eletü halki’l-Kur’an ve eseruha fi sufûfi’r-ruvâti ve’l-muhaddisîn ve kütüb-i’l-cerhi ve’t-ta’dil*, Mektebetü Matbu’âti’l-İslâmiyye, Beyrut, ts.
- Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, (c. 1-4), Kahire 1313/1895.
- Âl-i Teymiyye (Abdüsselam b. Teymiyye, Abdülhamid b. Teymiyye, Ahmed b. Teymiyye), *el-Müsnede fi’l-usûli’l-fikh*, tahk.: Ahmed b. İbrahim ez-Zervî, (c. 1-2), Riyad Dâru’l-fadile 1422/2001.
- Ayşe Esra Ağrakça Şahyar, *Kütüb-i Sittè’den Örneklerle Zayıf Hadis Rivayeti Metodolojik Anlam ve Yorum*, İstanbul 2011.
- Beşîr Ali ‘Umer, *Menhecü’l-İmam Ahmed fi’l-lâli’l-ehâdis*, (c. 1-2), Vakfu’s-Selam, yy., 1425/2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*, (c. 1-8), İstanbul 1981.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, tahk.: M. Muhyiddin Abdülhamid, (c. 1-4), Kahire 1354/1935.
- Ebû Sehl Muhammed b. Abdirrahman el-Miğrâvî, *Mevsûatü mevâkifi’s-selef fi’l-akide ve’l-menheci ve’t-terbiye*, (c. 1-10), el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Kahire, ts.
- Ebû Ca’fer Muhammed b. ‘Amr el-Ukaylî, *ed-Du’âfâu’l-kebîr*, tahk.: Emin Kal’aci, (c. 1-4), Beyrut 1404/1984.
- Ebu’l-Mu’âfi en-Nevevî ve dğr., *Mevsu’atü akvâli el-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli’l-hadis ve’l-ilehi*, (c. 1-4), Alemü’l-kütüb, yy., 1417/1997.
- Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri, *Ma’rifetü ‘ulûmi’l-hadis*, tahk.: Es-Seyyid Mu’zam Hüseyin, Beyrut 1397/1977.
- Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu’t-Taberî*, tahk.: Dâru’t-turas, (c. 1-11), Beyrut 1387.
- Ebû Sehl Muhammed b. Abdirrahman el-Miğrâvî, *Mevsûatü mevâkifi’s-selef fi’l-akide ve’l-menheci ve’t-terbiye*, (c. 1-10), el-Mektebe el-İslâmiyye, Kahire, ts.
- Haldûn el-Ahdeb, *Esbâbu İhtilâfi’l-Muhaddisîn*, (c. 1-2), Dâru’s-Saûdiyye, Cidde 1407/1987.
- Hatîb, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Kitâbu’l-Kifâye fi’l-ilmî’r-rivâye*, Beyrut 1409/1988.
- , *Tarihu Bağdâd ve züyûluhü*, tahk.: Mustafa Abdülkadir Ata, (c. 1-24), Beyrut 1417.
- Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *DİA*, c. 30, ss. 26-27.
- Hüseyin Hansu, “Mihne Sürecinin Hadis İlimleri Üzerindeki Etkileri”, *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012.
- Hüseyin Kahraman, *Kûfe’de Hadis (İlk Üç Asır)*, Emin Yayınları, Bursa 2006, ss. 362-373.

- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm, *Kitabu'l-Cerhi ve't-ta'dil*, (c. 1-9), Beyrut 1371/1952.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (c. 1-12), Dairetü'l-maarifi en-Nizâmiyye, Hind 1326.
- , *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi Nuhbetü'l-fiker*, tahk.: Nuruddin 'Itr, Dımaşk 1414/1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, tahk.: M. Fuad Abdülbâki, (c. 1-2), Kahire 1372/1952.
- İbn Tayfûr, Ebu'l-fadl Ahmed b. Ebî Tâhir, *Kitab Bağdâd*, tahk.: es-Seyyid 'Izze el-Attâr el-Huseynî, Mısır 1423/2002.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim b. Teymiyye el-Harrânî, *el-Müstedrek 'alâ Mecmu'î fetâvâ Şeyhu'l-İslâm*, tahk.: M. b. Abdurrahman b. M. b. Kâsim, (c. 1-5), yy, 1418.
- Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı: Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu*, Ankara Okulu Yayınları 1999.
- Mehmet Ümit, "Mihne Uygulamaları ve Hanefiler", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012.
- Muhyettin İçde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları", *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, Ankara 2012.
- Mustafa es-Sibâ'î, *es-Sünne ve mekânetüha fi't-teşrî'i'l-İslâmî*, Riyad 2000.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: M. Fuad Abdülbâki, (c. 1-5), Kahire 1374-1375/1955-1956.
- Nesâî, Abû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb b. Ali en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, nşr.: Şeyh Hasen M. el-Mes'ûdî, (c. 1-8), Kahire, ts.
- Nuri Tuğlu, "Mihne Dönemi Tartışmalarının Hadis Rivayetinde Yansıması: Buhârî Özelinde Bir Değerlendirme", *Dini Araştırmalar*, cilt: 8, sayı: 23, ss. 153-169.
- Sa'dî el-Hâşimî, *Ebû Zûr'a er-Râzî ve cuhûdu fi's-sünneti'n-nebeviyye*, (c. 1-3), Medine 1402/1982.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (c. 1-10), İstanbul 1981.
- Yusuf Güneş, *Hadis Usulü Açısından Bid'at Ehli Raviler ve Rivayetlerin Değeri*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999 (basılmamış y. lisans tezi).
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tarihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, tahk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (c. 1-15), Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, yy, 2003.
- , *Siyerü a'lami'n-nübelâ*, (c. 1-18), Kahire 1427/2006.
- , *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Becâvî, (c. 1-4), Dârü'l-ma'rife, Beyrut 1382/1963.
- Zehra Özdemir, *Hadis Usulünde Ehl-i Bid'at Problemi ve Uygulamadaki Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.